

VEKERDI LÁSZLÓ

A történelem lélekigazságai

VERES PÉTER TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJÁRÓL

„A jelenidő s a jövőidő; minden, ami van, s ami lenni készül: erősen hat a múltra” — summázta kételyeit a mai történetírásról Golo Mann, a szakma jelenlegi nagy inspirátorainak s újjáteremtőinek egyike. „Mindig is hatott különben — tette hozzá a nyomaték kedvéért —, de ma erősebben, mint valaha.” Ma már nemcsak tudományos képtelenség, hanem káros és reakciós is a (már a maga idejében is a német birodalmi gondolatot kiszolgáló) rankei naivitás (vagy álnaivitás?), mely a múlt megismerését tűzte ki célul, „úgy, amint valójában volt”. A múlt valóságos ismeretét tettető bennfenteskedés és a jelent múltba hazudó történelemhamisítás között azonban keskeny és kényelmetlen a gerinc, amin a történetíró úgy-ahogy haladhat. Erős a kísértés, hogy lebocsátkozzék valamelyik oldalon a völgybe. Hogyan kerülheti el? Golo Mann, aki csodálatosan dokumentált könyvet írt a német nép (nép és nem állam!) életében sorsfordító harmincéves háborúról, a francia parasztság történelmét rekonstruáló Marc Bloch példájára hivatkozik, s mondását idézi: „Ügyeljünk, nehogy megfosszuk tudományunkat a szervesen hozzája tartozó poézistól.” De hát miféle „poézis” szükséges a történetíráshoz? Marc Bloch — töpreng Golo Mann — nyilván nem a „kitalálás” képességét értette költészet alatt, hanem — amint a feudális társadalomról írt könyve is mutatja: — „... azt az erőt, mely meg tudja látni az összetartozó, s csupán az elmondás kedvéért szétválasztott dolgok eredendő egységét; a képzelet és az értelmezés erejét, azt a képességet, mely réges-régi dolgok újraélésével életre tudja kelteni a holtakat.”

A modern történetírás, jól tudjuk (jelen sorok írója is próbálta már jó néhány-szor elmondani) Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel és nagy alkotásuk, az *Annales* szemléletéből, illetőleg tendenciáiból bontakozott ki. De a mai *Annales* és a mai történetírás Marc Blochja és Lucien Febvre-je nem azonos azzal, akire Golo Mann hivatkozik. Az *Annales* a Marc Bloch-i örökségből fokozatosan kihagyta a „poézist”, illetőleg csak annyit őrzött meg belőle, amennyi a történelem jelenségeinek kvantitatív vagy verbális „modellezéséhez” feltétlenül szükséges volt. Óriási haladást képviselt persze ez az objektív — vagy legalábbis komolyan objektivitásra törekvő — szemlélet a korábbi szellemtörténet önkényes és eleve ellenőrizhetetlen spekulációihoz képest; azonban a gazdaság és a társadalom struktúráját és dinamikáját leképező modelljeikből egyre inkább kifelejtődtek — egyéni s társas vonatkozásaikban egyaránt — az emberek. Illetőleg kifelejtődött az emberi tulajdonságok és szokások egyik fele; az, amelyik nem a termeléssel és a fogyasztással, hanem egyéb, fundamentális vagy felületes életjelenségekkel: szerelemmel, anyasággal, dicsőséggel, hazudozással, túrni tudással s a közösségi lét más ezernyi apró tünetégyével függött össze. Egyszerűen az *Annales*-ből, s a nyomában tájékozódó történetírásból napjainkra igencsak kifelejtődtek a „hús-vér emberek”, akiknek a jelenlétét pedig Lucien Febvre — a szóhasználat is tőle származik — annyira fontosnak tartotta. Mi az ember? — kérdezte folyton. Az ember, aki előre lát s értelmezni képes a múltat. S mik a közösségek élettörvényei? Miféle mechanizmusok szabályozzák a társadalmi fejlődés bonyolult kollektív jelenségeit? Mi a szerepe

benne a gondolkodás, a kultúra, az erkölcs, a lélek igazságainak? A modern historiográfia nagy elindító, Marc Bloch és Lucien Febvre mindezt ugyanolyan fontosnak ítélték, mint a történelem kvantitatív és értékelméleti apparátussal megközelíthető modelljeit és struktúráit. Ha ugyan nem még fontosabbnak. Érthető tehát, hogy a történetírás napjainkban kibontakozó új fázisa megint csak rájuk hivatkozik. Nem felejtkezve el persze a másik belőlük kiinduló fejlődési vonal fontosságáról sem: a „lélekigazságok” mellett a „tényigazságokról”.

Roppant provinciális munkamódszer lenne persze, világhíres szaktekintélyek idézgetésével próbálni, igazolni Veres Péter történetfilozófiájának korszerűségét s elevenségét; nem is szükséges egyébként; kellőképpen megmutatta már Bata Imre Veres Péter életművét összegező tanulmányában. (S most, hogy ez a tanulmány új kötetében, a *Képek és vonulatok*ban is megjelent, megállapításai súlyát még a kontextus is fokozza.) S akit Bata érvelése és Veres Péter írásai nem győznek meg, annak úgysis hiába idéznénk bárkit és bármit.

De ha Veres Péter történetfilozófiájának nincs is szüksége összehasonlításokra és kommentárookra, annál inkább szükségünk van rá nekünk. Éspedig egyszerűen azért, mert a mi modern történetírásunk java, amelyik most kezd — igaz, nagyon lassan — szemléletformáló tényezővé válni, elsősorban az említett *Annales*-tradíciók különféle változatain nőtt fel. A tényigazságok tradícióin persze, elfelejtkezvén, akár a külföld is, a hús-vér emberekről, a tenyészet és a lélek törvényeiről. S félt — akadt már példa ilyesmire elég —, hogy most, mikor világszerte feléledni látszik a Marc Bloch-i tradíció másik fele, és a történetírás egy új — nyugodtan mondhatjuk — „társadaloméletteni” szemlélet irányába tájékozódik, több-kevesebb késéssel mi is fölzárkózunk majd, elfelejtkezve a *Bölcs és balgatag őseink* és a *Történelmi jelenlét* — hogy csak kettőt említsünk Veres Péter erről szóló írásaiból — hasonló értelmű figyelmeztetéseiről s példájáról. És aztán az lenne csak az igazi provincializmus: külföldről importálni és alkalmazni itthon szebben és jobban megtalálható gondolatokat! Amiket méghozzá saját magyar sorsunk s történelmünk értelmezésével teremtett egy ízig-vérig racionális, józan és logikus elme.

*

Közhely ma már, nálunk is gyakran mondogatják, hogy a történetírás a múlt szociológiája. De azt nem nagyon szokás emlegetni, hogy a szociológia mai módszerei még viszonylag csak kevés, elsősorban kvantifikálható társadalmi jelenség és összefüggés leírására alkalmasak, hogy az értelmezésükről ne is szóljunk semmit. Márpedig a közösségek formálódását és életét a teljes természeti és emberi környezet határozza meg; a táj és az időjárás legapróbb részleteitől kezdve az emberek társas viselkedését szabályozó különféle szokásokig és törvényekig. A talaj kisebb-nagyobb különbségei: összetétele, fekvése, nedvességtartalma; a művelés, legeltetés, növényzetpusztítás miatti változásai; az időjárás kis- és nagyhullámú periodicitása, a mikroklima jellegzetességei s még ezernyi más természeti tényező képezik azt az időben folyton változó — rontható s javítható — ökológiai bázist, amihez a munkafolyamatoknak előbb-utóbb feltétlenül alkalmazkodni kell, ha az emberek meg akarnak élni. Ez az alkalmazkodás azonban roppant bonyolult, s többnyire különféle társadalmi és gazdasági tényezők által gátolt, s csak igen ritkán segített folyamat. Igen ritkán fordult elő ugyanis — a szocializmus kora előtt majdhogynem soha —, hogy a lehető legtöbb ember — a lehetőségekhez képest — legjobban megélhetését szolgálják a munkafeltételek; szegények és gazdagok erősen rétegezett világa képződött még egy olyan viszonylag egyöntetű népességben is, mint az Alföld parasztsága. És ez az erős társadalmi tagozódás a munkafolyamatokon keresztül visszahatott a tájakra, de még a mikroklimára is. Az Alföldből például a nagybirtok eluralkodása és a parasztság erős vagyoni differenciálódása (néhány zsírosparasztra és a nagyszámú, magában is különféle rétegekre bomló szegénységre) a XIX. század során valóságos kultúrsivatagot csinált, úgyhogy akadnak részei, ahol szinte már lehetetlenül nehéz vállalkozás a fásítás, holott az Alföldet

eredetileg erdős-lápos területek tarkították mindenfelé. S megfordítva: a táj és változásai is alakítják a rajta élő embert. Termelési, táplálkozási, higiénikus, morális, kulturális és politikai szokások bonyolult rendszere képződik így, többé-kevésbé önálló s egymástól különböző szinteken sokszorosan függő közösségek hierarchiája. Az, hogy mekkora közösség alkot viszonylag önálló szociokulturális egységet, számos tényező összjátékától függ, s koronként változik; a századfordulói-századeleji Balmazújváros például, környékével együtt, elég jó mintának tekinthető az alföldi nagyfaluk-kismezővárosok társadalmának s életének tanulmányozásához. Kivált, ha valaki belülről ismerte s elhatározta, hogy változtat az egyre nagyobb paraszti tömegeket elnyomó s pusztító folyamat irányán.

Mert Veres Péter szociológiai föltárásainak elsődleges célja, életértelme sohasem tudományos, hanem politikai; a tudományos, objektív módszer a szegény-parasztság (a századelő s a Horthy-korszak leginkább nyomorított s kifosztott osztálya) felszabadítását, emberi élethez segítségét szolgálta. „A monopolkapitalizmusnak az alföldi parasztságra érvényes képlete: *felszabadulás, vagy pusztulás!*” summázta *Az Alföld parasztságában* is az érvelését. Veres Péter a paraszti jövőendő kedvéért s kiharcolása érdekében teremtette meg a közösségek keletkezésének s életének leírására alkalmas — ma úgy mondanánk: „komplex” — ökológiai-szociológiai vonatkoztatási rendszerét. A harmincas években egyébként is erősen szociografikus-szociológikus tájékozódású magyar irodalomban nemcsak a legszociológikusabb író volt ő, hanem a társadalmi változás szükségességének tudatos, olykor messianisztikusan tudatos megfogalmazója és hirdetője is. Forradalmár író volt, s ez az életforma határozta meg lételeméletét. Osztálya, a ridegparasztság nyomorának s elnyomóításának ábrázolásával s elemzésével sohasem szánalmat vagy lelkiismeretfurdalást akart ébreszteni, hanem felszabadulásukat készítette elő. Éhséget, megaláztatást, fogságot, börtönt, csendörpöföket ismerő harcos agrárproletárként. De íróként is, aki költészetével egy évszázados paraszti lét jelenségeit s formáit fogalmazta meg; a tájban s időben eltűnő tenyészet s lélek törvényszerűségeit.

✱

A történelem viharaiiban egy-egy forgószél gyakran fölkap s magasra zavar néhány levelet, s akkor aztán úgy látszik, mintha a levelek vezetnék a szelet. Veres Pétert, akit a ridegparaszti sors s a *Korunk* marxizmusa nevelt forradalmárrá, sohasem szédítette meg, egy pillanatra sem, ez az „örvény-effektus”; önéletrajzi írásai tanúsítják, hogy önmagára vonatkozóan is mindig csalhatatlan biztonsággal érezte, honnét, fűj a szél. Megrendíthetetlen és önironikus méltósággal figyelte a történelem nagy fejlődésvonalait, a kis mozgásokat, a társadalmi, illetve politikai szerepeket, köztük az önmagáét is. Mindez persze részleteit tekintve más kontextusba tartozik, de említetlenül itt sem hagyható, hisz kétségkívül formálta történelemszemléletét.

Országban, népben gondolkodni — fogalmazta meg később, híres, közmondásossá váló tanításai egyikében azt a fundamentális igényt, amit az önmaga s minden felelős, tisztességesen gondolkozó ember számára az ország sorsából kiolvasott, attól kezdve, hogy a népnyzó és országveszejtő úri rend negyvennégy apokaliptikus őszén utoljára még munkatáborba kényszerítette. Önéletrajzi töredékeiben s elbeszéléseiben — inkább csak a forma különbözteti meg a kettőt — sejthető inkább, mintsem követhető a gondolat genezise, s érezhető, hogyan tágul a *Falusi krónika* osztályharcos történeti szociológiája *Bölcs és balgatóg őseink* egész világát befogadó „társadalom-élettanná”.

Országban gondolkodni, népben érezni ugyanis annyi, mint ismerni — s tisztelni — a társadalom életjelenségeit; a vegetatív élet törvényeit, de az ítélni-dönteni tudó gondolatét is, mert elválaszthatatlan a kettő és összjátékuk szabályozza a közösségek alakulását, fejlődését, virágzását, változásait. Külső erők persze mindig beleszólhatnak, bele is szólnak ebbe a folyamatba; hatásuk lehet serkentő vagy romboló, akár véglegesen elpusztító is. De a folyamat lényegét, jellegét, esszenciáját,

amíg a közösség létezik, a leghatalmasabb erők is csak a változás belső lehetőségeinek megfelelően alakíthatják. Az emberi közösségek a társadalmi evolúció során képződő, többé-kevésbé önálló dinamikus önszabályozó rendszerek, amelyek felvehetik s magukba építhetik az őket érő hatásokat. Demográfiai és szocio-kulturális hatásokat egyaránt. Példát rengeteget ismer a történelem. Mongol katonák egymást követő hullámai olvadtak el a kínai nők méhében, s a magyarság évszázadai iskola-például szolgálhatnának az egymást követő szocio-kulturális transzformációkra.

De mi az, ami az állandó átalakulások sorozatában is megmarad, és hogyan épülnek föl elemeikből az elsődleges emberi közösségek? S hogyan keletkeznek ezekből nagyobb, összetett rendszerek, amelyek azután meghatározzák, szabályozzák az előbbieket dinamikáját? S mik a kritériumai, hogy kicsiny közösségek egy ilyen rendszere népnéki tudja önmagát? És egyáltalán: micsoda az ember? „Keveset tudunk az emberről, ha csak a társadalmi tagozódásait nézzük — írta Veres Péter a Kardos G. György könyvét dicsérő recenziójában —, ha csak a vagyoni, foglalkozási, rangbeli, osztályhelyzet szerinti megoszlását és konfliktusait tartjuk számon. Vagy harminc éve írtam le először: az emberfaj szociobiológiai egység. Nemcsak »társas állat«, hanem »állat« is, a szó jó, vegetatív értelmében. A tenyésztet tényeit és törvényeit nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert akkor újra és újra felmerül az imént feltett kérdés: micsoda az ember? És tovább: micsoda a nemzet?”

A *Balogh család története* a vegetáció — növényi, állati, emberi élet — roppant köreibe vetett emberek világáról szól; a megélhetésért s a kicsi boldogságért vívott küzdelmeikről; közösségalkotó képességükről, a tenyésztet és a lélek törvényeiről. Ebben a paraszti világban, amiről a nagy regény szól, a közösségképződés alap-egysége a család; belőle ágaznak ki folyton, s szövődnék új ismeretségek, cimboraságok, munkakapcsolatok, életre-halálra szóló barátságok, s legfőképpen ezekkel összefüggésben és részben általuk az új és új családok alapjául szolgáló szépséges szerelmek. Az egészséges emberi tenyésztet az elemi közösségi élmények, a boldogság és a szeretet, az érzelmek harmóniája éppolyan lényeges, akár a megfelelő táplálkozás. Veres Péter fáradhatatlan ezeknek a nagy kollektív életszabályozó s életvédő mechanizmusoknak az ismertetésében, részletezésében. És ez a „terjen-gössége” és „elfogódottsága” könnyen érthető, hisz az pl. már magában is tiszta poézis volt, ahogyan a paraszti ízlés és emberség a század elején megkönnyített, valósággal ritussá emelt még egy annyira brutális és buta aktust is, mint a sorozás. Az efféle leírásokban, mikor az intézményesített gonoszság és embertelenség fölött valahogyan győző a humánus, a szépség, az okosság, a hűség, a szeretet vagy akár csak egy kis jószándékkal kevert ravaszság is, rendszerint alig észrevehetően megemelkedik Veres Péter hangja. Jelzi, hogy az úgylehet tán egyszerű históriában nagy dologról van szó: az élet küzdelméről a butaság, a kapzsiság, az elnyomás, az ölés társadalmilag többnyire jól megszervezett erői ellen. Ebben is (s még mennyi egyébben!) Ady Endre utóda és szellemi társa; úgy épül föl az egész regény, hogy szinte váltakozik benne az életes erők boldogságot vagy legalábbis megnyugvást keltő hatása a hatalom garázdaságával és gonoszkodásaival. Mert az igazi nagy veszedelem és szenvedés a hatalmasoktól s kiszolgálóiktól származik, az ég csapásait csak el lehet valahogyan viselni. A *Balogh család története* két iszonyatos háború korszakára terjed, így hát Veres Péternek elég az alföldi falu szegényeinek a sorsa, hogy a kor elvetemült és korlátolt intézőinek és haszonlesőinek egész gonoszgátskáláját bemutassa általa. Az Osztrák—Magyar Monarchia s a Horthy-korszak teljes guvernementális érzéketlenségét, korrupsztát, reménytelen ostobaságát, országban-népben látni nem tudását. A regényben a *Falusi krónika* hatalmas szociológiai tényhalmazát történelemmé transzformálta az értelmezés.

Mert történelemmé az értelmezés változtatja a tényeket. A mi történetírásunkban épp az értelmezést hiányolta folyton: „ugyanazok a tények, jelenségek, események és személyiségek — írta — hol »kurucos«, hol »labancos« hangszerelést és megítélést kaptak”, lényegében ennyiből állott a magyar történetírás eszmei vonatkoztatási rendszere. Így azután — érvényes értelmezés hiányában — eluralkodtak benne a szólások. S a szólások keretében lehetetlenné válik a megismerés. Merev

előírások csak megerősíthatják a történelem finom lehetőségrendszerét. Mert a történelem nagy vonulatai mindig apró jelenségekből, egyéni sorsokból tevődnek össze, ezek viszont, éppen a nagy történelmi folyamatok meghatározó ereje miatt, igen erősen függenek az „mi lett volna, ha?...” véletleneitől. „A népek, országok élete elvben örök (ezzel az igénnyel folyik) az egyénnek csak egy élete van és abban nagyobb szerepe van a »ha«-nak. A porszem tovább él, ha szántóföldre hull; elvész, ha a tengerbe esik.” „Mert nemcsak az van — fogalmazta meg Bata Imre Veres Péter történetelméletének ezt a fundamentális aspektusát —, ami megtörtént, azt is számításba kell vonni, ami lehetőség lett volna. Veres Péter dialektikusan gondolja a történelmet, s ez azt teszi, mindig az van, ami egyedül lehet, de más is lehetett volna.” Fejlődés másként el sem képzelhető, hisz az evolúció egyedül lehetséges materialista alapja a kiválasztódás. Úgyannyira, hogy ahol a szelekció lehetősége korlátozódik, ott törvényszerűen merev mandarinizmus ül az intézményekre s a lelkekre — klasszikus példája a Monarchia —; s a népszaporulat fenyegető csökkenése is elsősorban — hányszor elismételte! — a kiválasztódás biológiai alapjainak beszűkítése miatt annyira veszélyes. Hiszen „mennél kevesebb gyermekből lehet válogatni a fontos helyekre, annál több kistehetségű emberke gyötrődik az iskolában, és hajszolódik majd az állásban, vagy a munkahelyén is. Még ha tökéletes volna is a kiválasztódás, de milyen messze vagyunk ettől! Az ilyenekből szükségképpen invenciótlan és bürokratikus hajlandóságú emberek lesznek, akiknek a kezén minden szép és jó eszme bürokráciává válik. Vagyis a mennyiségi lemaradás a népesedésben — minőségi problémává válik az életben!”

De az ember, épp mert előre látja („az előrelátás: gazdaerény”) tettei következményeit (a jövődőt, ill. a lehetséges *jövendőket*) nincs teljesen kiszolgáltatva — ellentétben az állattal — a szelekció vak erőinek. A társadalom fejlődése irányított szelekció eredménye, és a politika, a termelés, a gazdaság, a jogrendszer, a szokások, a műveltség, a köznevelés és a közösségi lét sok egyéb kisebb-nagyobb szabályozó mechanizmusa segíti vagy — ismét a magyar uralkodó osztályok hallatlan történelmi butasága a legjobb példa rá — gátolja. Az ember irányíthatja a sorsát, ha ismeri vagy legalábbis érzékeli a társadalom élettörvényeit. „Szerintem ugyanis — írta napjaink világválsággondjairól — a kivezető út az egész emberi nem, s azon belül minden nemzeti közösség számára a »tudatos lét«, amely azonban csak akkor lehetséges, ha a vegetatív élet tényezői is mindig elevenek maradnak benne. Jó néhányszor elmondtam már: az ember az a — ha úgy tetszik — csodálatos állatfaj, amely képes arra, hogy a létért való harcaiban felismert igazságokat és az ezekből következő eszméket és törvényeket történelmi és szociológiai, sőt élettani (fiziológiai s majd biológiai) realitásokká tudja »beépíteni« önmagába is, a környező világba is... A legmagasabb rendű életalkalmazkodás a tudatos viszonyulás: felismerni és vállalni az elkerülhetetlent, de kiharcolni belőle az elkerülhetőt.” Ez persze majdnem lehetetlenül nehéz föladat (azért is sikerült az emberiség története során olyan ritkán), de megkönnyítheti a józanság, a tolerancia, a termelő közgondolkodás, a kollektivista világnézet, a jóindulat („amit nem kívánsz magadnak, ne tedd azt embertársadnak”), a munkabecsület, a társadalmi tisztesség („megdögleni lehet, rongy embernek lenni nem lehet”), a guvernementális mentalitás a kisebb-nagyobb közösségek vezetőiben. A közösségek ugyanis nem létezhetnek csak úgy önmaguktól, sohasem hiányozhat életükből a társadalmi gondviselés (sokszor még az istent is ennek a pótlására eszelték ki). A „gondviselő társadalom” megteremtése azonban még a jövő, a szocializmus föladata lesz. Jelenleg tán legnagyobb s legfontosabb föladata.

Mármost ez a jövődő, azaz az emberi társadalom fejlődésiránya, határozza meg Veres Péter történetfilozófiáját. A *Bölcs és balgatag őseink* megfontolásainak alaphelyzete a gondviselés nélkül magára hagyott, sokszorosan megsanyargatott nép sorsa. „Ez az árva nép úgy viselte el a századokat, hogy sose volt olyan kormányja, amelyet a magáénak érezhetett volna. Legfeljebb néha egy-egy királyt, vagy annak is inkább csak a legendáját.” De a legnagyobbbnak, a tatárjárásból újjászülető ország királyának, az úgyszólván egyedüli gondviselő-királynak, IV. Bélának miért nem

keletkezett legendája és legendáriuma, „mint Istvánnak, Lászlónak s később még Hunyadi Mátyásnak is? Róma rossz szemmel nézte volna? Lehet.” Hisz „olyan mértékű szellemi-lelki terrorizmust vezethettek itt be, amilyenre nem sok példa lehet a világtörténelemben. Görögök, latinok, germánok, szlávok, skandinávok mind tudnak valamit az őseikről mint népről is, mi nem tudunk semmit”. És ezt a tudatlanságot most már nem lehet többé „pótolni”, legföljebb a költő és író sejthet meg valamit, ha ismeri a tenyészet törvényeit és a lélek igazságait, s látni képes a jövődők lehetőségeit. Így tudhatunk meg mi is *Bölcs és balgatag őseinkről* mégis valamit: néppé kovácsolódásukról, Háryságaiokról és Botondságaikról, a királylány-szentek lelkivilágáról, a krónikákban nyomuk-sem-maradt ritka békeévek csodálatos tájairól, még — a kis könyv tán legpoétikusabb lapjai — a bálványok transzcendens hatalmáról is. Legfőképpen azonban a néppé és állammá alakuló magyarság közösségformáló, demokráciateremtő erejéről, ami uraik által magukra hagyottan és sanyargatottan is élt bennük és hatott, kultúrát és eszjárást formált. Ettől azonban egyre inkább s végül teljesen elvált a műveltek, a felsőbbség kultúrája. Ezért is nézi Veres Péter szinte már „irigykedve” a székelyeket (hányszor keríti elbeszéléseiben is példájukra a szót), akiknél még a főnemesek is „olyasféle népi grófok, népi bárók voltak. A székelység százados népi kultúrája ma is megvan, hála a jó népi értelmiségének, szorgalmának és intelligenciájának, a többi magyarokéból alig van valami”. És ez a folyamat, a népi műveltség elvesztése, nemcsak az értékek pusztulása miatt veszélyes. Az a nagy baj, hogy a folyamat valóságtól elszakadt értelmiséget, sajátságos „mandarinizmust” termel, ami pl. a Habsburg-birodalomnak kellett. Az ilyen mandarin-műveltség persze önmagában magasrendű és értékes is lehet, csak éppen a társadalom élete s fejlődése szempontjából teljességgel haszontalan, vagy egyenesen káros. „Például: milyen hatalmas, az akkori nép szellemi állapotához képest szinte óriási filozófiai, sőt természettudományi kultúra volt a felső értelmiség birtokában már a régi Kínában, Indiában és az arab világban, és mi lett belőle? Úgy gördült el mellette a történelem, félőrült, zsarnok és bandita császárok-királyok, mániákus diktátorok és az eszközül alkalmas rabló hajlamú zsoldosok által hajtva, mintha a kultúra egyáltalában nem is volna. Európa csodája, világmozdító ereje éppen a szabadabb gondolat és a magas kultúra demokratizálódásában, a mindennapi cselekvésbe, munkába és alkotásba, sőt a politikába és a hadászatba való behatolásban bontakozott ki.”

És végül is ez Veres Péter történetfilozófiájának jelenre érvényes kvintesszenciája. A kollektivizmus — a „falka melege”, hisz az ember társas állatfaj — és abban a valóban érvényesülő demokrácia és az internacionalizmus igazsága: mind-egyik népnek joga van élni és megmaradni, ha akar... Igencsak ez ma a világ legfőbb gondja, fontossági sorrend szerint.

„Ennyi az egész? Körülbelül. A többi, a teológiai és természettudományi eligazítás ugyan a végtelenbe vezet, de a mi életünk — egyelőre — a földhöz van kötve. De ebben az ennyiben minden benne van és benne lehet, amit a halandó embernek, egyénnek és közösségnek a lét — az általunk is formálható sors — adni tud.”

„Ez a realista gondolkodás. A mi »falkánk« — ez is sors! — a magyar.”